Ա. Ռ Ա. Ջ Ա. Բ Ա. Ն

«Հայ ժողովրդի պատմության» յոթերորդ հատորը ընդգրկում է 1917 թվականի Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության հաղթանակից մինչև 1941—1945 թվականների Հայրենական մեծ պատերազմի սկիզբը ընկած ժամանակաշրջանը, որը, ինչպես սովետական բոլոր ժողովուրդների, այնպես էլ հայ ժողովրդի կյանքում կատարված պատմական մեծ վերափոխությունների, տնտեսական ու կուլտուրական վերածննդի շրջանն էր։

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության հաղթանակը նոր դարագլուխ բացեց մարդկության պատմության մեջ, Անդրկովկասի ժողովուրդներին, այդ թվում նաև Հայաստանի աշխատավորությանը ոգեշնչեց սովետական իշխանության հաստատման համար մղվող պայքարում։

Սովետական Ռուսաստանի կառավարությունը 1917 թվականի դեկտեմբերի 31-ին (1918 թվականի հունվարի 13-ին) հրապարակեց «Թուրքահայաստանի մասին» դեկրետը, որը նշանավորեց Սովետական Ռուսաստանի դիրքը հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի նկատմամբ։ Սակայն երկրամասում ստեղծված ներքին և արտաքին պայմանները հնարավորություն չընձեռեցին պատմական այդ դեկրետի կենսագործման համար։ Ավելին, Հոկտեմբերյան հեղափոխության հաղթանակը մի շարք պատճառներով ձգձգվեց Անդրկովկասում, այդ թվում և Հայաստանում։

1917 թվականի նոյեմբերի 15-ին օտարերկրյա իմպերիալիստների օգնությամբ կազմակերպվեց հակահեղափոխական կառավարություն՝ անդրկովկասյան կոմիսարիատը, որը և մարմնավորեց Անդրկովկասի բուրժուա-նացիոնալիստական կուսակցությունների՝ մենշևիկների, դաշնակցականների, մուսավաթականների և աջ էսեռների հակասովետական բլոկը։ Անդրկովկասյան կոմիսարիատը ղեկավարեց պայքարը ուղղված Ադրբեջանի, Հայաստանի և Վրաստանի հեղափոխական բանվորների և գյուղացիների դեմ։

1918 թվականի փետրվարի 10 (23)-ին Թիֆլիսում ստեղծվեց անդրկովկասյան սեյմը, որը ապրիլի 22-ին Անդրկովկասը հայտարարեց «անկախ»։ Երկրամասը անջատելով հեղափոխական Ռուսաստանից, բուրժուա-նացիոնալիստական կուսակցությունները ըստ էության հնարավորություններ ստեղծեցին գերմանա-թուրքական զավթիչներին ներխուժելու Անդրկովկաս և գրավելու նրա զգալի մասը։

1918 թվականի ապրիլին զավթելով Կարսը, իսկ մայիսի 15-ին՝ Ալեքսանդրապոլը, թուրքական զորքերը շարժվեցին դեպի Սարդարապատ նպատակ ունենալով գրավել Արարատյան դաշտավայրը, ապահովել իրենց թիկունքը

և առաջ խաղալ դեպի Բաքու։ Իրենց հայրենիքը պաշտպանելու համար ոտքի ելան ժողովրդական աշխարհազորայինները։ Թուրքական զավթիչներին Ղարաքիլիսայի և Սարդարապատի տակ ցույց տրված դիմադրությունը խոշոր նշանակություն ունեցավ պատերազմից քայքայված և հուսալքված հայ մասսաների դիմադրական ոգին բարձրացնելու գործում, և ըստ էության խոշոր հարված հասցրեց Բաքուն զավթելու թուրքական պլաններին։

Ռազմա-քաղաքական և տնտեսական ճգնաժամն արագացրեց անդրկովկասյան կոմիսարիատի քայքայումն ու անկումը։ 1918 թվականի մայիսի 26-ին սեյմը ցրվեց։ Վրաստանը, Ադրբեջանը և Հայաստանը հայտարարվեցին անկախ հանրապետություններ։

Հայաստանում իշխանության գլուխ անցավ դաշնակցությունը, որն իր տիրապետության շրջանում երկիրը կանգնեցրեց քաղաքական և տնտեսական ճգնաժամի առաջ։ Հայաստանի բանվորներն ու գյուղացիները, բոլշևիկյան կազմակերպությունների ղեկավարությամբ, պայքար էին մղում դաշնակցական կառավարության և օտարերկրյա գաղութարարների դեմ՝ հանուն սովետական իշխանության։ Այդ պայքարում ծնվեց Հայաստանի կոմունիստական կուսակցությունը, որը նոր թափ հաղորդեց սովետական իշխանության համար երկրի աշխատավոր զանգվածների մղած պայքարին։

1920 թվականի ապրիլի 28-ին Ադրբեջանում հաղթանակեց սովետական իշխանությունը։ Հեղափոխական ալիքը ալեկոծված պայքարի հանեց նաև Հայաստանի աշխատավորներին։

1920 թվականի մայիսին ալեկոծված ապստամբություն բռնկվեց դաշնակցության տիրապետության դեմ։ Չնայած Մայիսյան ապստամբության համաժողովրդական բնույթին և նրա մասնակիցների մարտական բարձր ոգուն, մի շարք պատճառներով այն պարտվեց։ Երկրում մոլեգնեց տեռորը։ 1920 թվականի աշնանը հայ ժողովրդի վրա կախվեց նոր ահավոր վտանգ. սեպտեմբերի վերջերին թուրքական զավթիչները նորից ներխուժեցին Հայաստան։

Սովետական Ռուսաստանի կառավարության բոլոր ջանքերը՝ կանխել այդ պատերազմը, դիմադրության հանդիպեցին Թուրքիայի ու Հայաստանի կառավարող շրջանների կողմից։ Հայ ժողովրդի ֆիզիկական գոյությունը սպառնալիքի տակ դրվեց։ Նրա միակ փրկությունը սովետական իշխանության հաստատումն էր։

1920 թվականի նոյեմբերի 29-ին Հայաստանում հաստատվեց սովետական իշխանություն, որը շրջադարձային կետ հանդիսացավ հայ ժողովրդի բազմադարյան պատմության մեջ։

Կոմունիստական կուսակցությունը և սովետական իշխանությունը, կենսագործելով լենինյան ազգային քաղաքականությունը, փրկեցին հայ ժողովրդին, ապահովեցին նրա ազգային վերածնունդը և սոցիալիստական շինարարության լայն ճանապարհ բացեցին նրա առջև։

Հայաստանում սոցիալիստական շինարարությունը կապված էր մեծ դժվարությունների հետ։ Ռուս մեծ ժողովրդի և սովետական մյուս ժողովուրդների եղբայրական օգնությունը հնարավորություն տվեց հայ ժողովրդին անհամեմատ ավելի կարճ ժամանակում հաղթահարել այդ դժվարությունները։ «Մենք գիտենք, ընկերներ, թե որքան դժվար է սովետական իշխանություն

կառուցելը»,— ասել է Գ. Կ. Օրջոնիկիձեն Բաքվի սովետի 1920 թվականի դեկտեմբերի 1-ի նիստում։— Է՛լ ավելի դժվար, միլիոն անգամ դժվար է այդ իշխանությունը կառուցել այնտեղ՝ տանջահար, խոշտանգված Հայաստանում, որը գրեթե դարձել է գաղթականների հանրապետություն։ Մենք գիտենք, որ մեր երիտասարդ ընկերները պետք է հաղթահարեն բազմաթիվ դժվարություններ։ Բայց թող նրանք պատվով ընթանան դեպի հիասքանչ սոցիալիստական հասարակարգը տանող ուղիով, որի վրա ոչ թե վարդեր են սփռված, այլ տատասկներ, և թող նրանք իմանան, որ մեր ամբողջ հառանդը, մեր բոլոր ուժերը կնվիրվեն նրանց օգնություն ցույց տալու գործին»։

Սովետական իշխանության տարիներին Հայաստանը խոշոր հաջողությունների հասավ ժողովրդական տնտեսության և կուլտուրայի զարգացման բնագավառում։ Պատմական կարճ ժամանակահատվածում երբեմնի հետամնաց ագրարային Հայաստանը դարձավ սոցիալիստական ինդուստրիայի ու գյուղատնտեսության հանրապետություն։

Սոցիալիստական արտադրական հարաբերությունների ստեղծման հիման վրա մեր երկրում վերացան շահագործող դասակարգերը և նրանց ծնող պատճառները։ Ստեղծվեց սոցիալիզմի նյութա-տեխնիկական բազան, բարձրացավ աշխատավորների նյութական բարեկեցությունը, հաղթանակեց կուլտուրական հեղափոխությունը, ամրապնդվեց ժողովրդի բարոյա-քաղաքական միասնությունը, բանվոր դասակարգի և գյուղացիության դաշինքը։

Սովետական Հայաստանի հսկայական վերափոխությունները արդյունք էին ինքնուրույն քաղաքական կյանքի համար արթնացած աշխատավորական լայն զանգվածների ինքնագործունեության բուռն ծավալման։

Սոցիալիզմի հաղթանակի գործում կարևոր դեր խաղաց կուլտուրական հեղափոխությունը, որի շնորհիվ արագ թափով աճեցին բանվոր դասակարգի և գյուղացիության շարքերից դուրս եկած մասնագիտական կադրերը։

Սոցիալիզմի կառուցմանը զուգընթաց ձևավորվեց սոցիալիստական հայ ազգը։ Սոցիալիստական ազգերի ձևավորումը ՍՍՀՄ-ում սովետական կարգերի հաղթանակի, բանվոր դասակարգի և գյուղացիության դաշինքի ամրապնդման արդյունք էր։ Սոցիալիստական ազգերի կազմավորմանն ու զարգացմանը նպաստեցին այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք էին արդյունաբերության բուռն վերելքը, արդյունաբերական խոշոր կենտրոնների ստեղծումը և բանվոր դասակարգի քանակական ու որակական աճը, գյուղի սոցիալիստական վերակառուցումը, արդյունաբերության և գյուղատնտեսության տնտեսական կապերի ամրապնդումը, տրանսպորտի, կապի միջոցների արագ զարգացումն ու առևտրի ծավալումը, գյուղի և քաղաքի, հանրապետության բոլոր շրջանների, ինչպես նաև առանձին ազգային հանրապետությունների միջև տնտեսական և կուլտուրական սերտ հարաբերությունների արմատավորումը։ Ահա այսպիսի պայմաններում էլ ստեղծվեց սոցիալիստական ազգերի տնտեսական ընդհանրությունը։

Սոցիալիզմի հաղթանակը տնտեսության բնագավառում հիմնովին վերափոխեց նաև Հայկական ՍՍՀ բնակչության դասակարգային կառուցվածքը։ Շահագործող դասակարգերի վերացումից հետո մնացին միայն երկու բարեկամ դասակարգեր՝ բանվորներն ու գյուղացիները և նրանց ծոցից ելած սովետա-

կան ինտելիգենցիան, որոնք սոցիալիզմի հաղթանակի հետևանքով ամբողջովին փոխվեցին, նոր որակ ստացան, կազմելով սոցիալիստական հայ ազգը։ Վերջինիս ձևավորման ու զարգացման գործում կարևոր ու վճռական դերը պատկանում էր Հայաստանի բանվոր դասակարգին, որը սոցիալիստական ինդուստրիայի շնորհիվ զգալի չափով աճել էր, դարձել հասարակության առաջատար ուժ։

Որակական փոփոխության ենթարկվեց գյուղացիությունը։ Մանր արտադրողների դասակարգից այն վերափոխվեց կոլտնտեսայինի և իր սոցիալական էությամբ մերձեցավ բանվոր դասակարգին։ Համաժողովրդական պետական և կոլտնտեսային-կոոպերատիվ սեփականությունների մերձեցումը սոցիալ-տնտեսական ամուր հիմք ստեղծեց այդ դասակարգերի շահերի ընդհանրության համար։

Սոցիալիստական հայ ազգի ձևավորման գործում կարևոր դեր կատարեց հայկական սովետական պետականության ստեղծումը, որը, հանդես գալով որպես սովետական կարգերի հաղթանակի արդյունք, խթանեց Հայաստանի տնտեսական և կուլտուրական կյանքի կազմակերպմանն ու առաջընթացին, հայ ժողովրդի ուժերի միավորմանն ու կոնսոլիդացմանը։ 1922—1936 թվականներին գտնվելով Անդրֆեդերացիայի կազմում և նրա միջոցով մտնելով ՍՍՀՄ մեջ, Սովետական Հայաստանը շրջապատված էր բարեկամական ջերմ մթնոլորտով, նյութական ու բարոյական հսկայական օգնություն էր ստանում ՍՍՀՄ բոլոր ժողովուրդներից և իր լման ներդնում երկրում սոցիալիզմի կառուցման գործում։

Սոցիալիստական արտադրաեղանակի պայմաններում, հանդես գալով որպես մի միասնություն, Սովետական Հայաստանը զարգանում էր ավելի բարձր տեմպերով։

ՍՍՀՄ մյուս բոլոր ժողովուրդների հետ միասին հայ ժողովրդի ազգային զարգացումն ընթանում էր սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմի գաղափարների հիման վրա։ Ժողովուրդների բարեկամությունը լիակատար հաղթանակ տարավ մեր երկրում, սոցիալիզմի հաղթանակի պայմաններում ավելի լայնորեն ծավալվեցին ազգերի զարգացման երկու առաջադիմական տենդենցները՝ բարգավաճումն ու մերձեցումը։ Տեղի ունեցավ յուրաքանչյուր ազգի բուն ու համակողմանի զարգացում, միութենական ու ինքնավար հանրապետությունների իրավունքների ընդլայնում և դրա հետ մեկտեղ սոցիալիստական ազգերի ավելի սերտ մերձեցում, նրանց փոխազդեցության կապերի ու փոխադարձ հարստացման ուժեղացում։ ՍՍՀՄ բազմազգ ժողովուրդների եղբայրական ընտանիքում աճեց ու ամրապնդվեց հայ և մյուս ժողովուրդների քաղաքական ու գաղափարական միասնությունը։

Սոցիալիստական շինարարության պրոցեսում հասակ առավ նաև սովետական դարաշրջանի նոր մարդը, որն օժտված է ջերմ հայրենասիրությամբ, ժողովրդի ընդհանուր գործի նկատմամբ անսահման նվիրվածությամբ։

Սոցիալիզմի երկրի պատմական մեծ հաջողություններն ակնառու կերպով ցույց տվին ամբողջ աշխարհի աշխատավորներին, որ բանվորներն ու գյուղացիները, իշխանությունը վերցնելով իրենց ձեռքը, կարող են ստեղծել տնտեսապես ու քաղաքականապես հզոր պետություն։ Պաշտպանելով ժողովրդի

շահերը, այդ պետությունը նրա համար ստեղծում է խաղաղ ու երջանիկ կյանքի պայմաններ։

Ինչպես ամբողջ Սովետական Միությունում, այնպես էլ Հայաստանում սոցիալիզմի կառուցմանը լուրջ վնաս հասցրեց Ստալինի անձի պաշտամունքը։ Խախտվեցին սովետական դեմոկրատիայի լենինյան սկզբունքները, անօրինականության զոհ դարձան լավագույն շատ կադրեր։ Սակայն անհատի պաշտամունքը չկասեցրեց մեր հասարակության առաջընթացը։

1936 թվականին ընդունվեց ՍՍՀՄ նոր սահմանադրությունը, որը նոր փուլ հանդիսացավ սովետական դեմոկրատիայի զարգացման մեջ։ Նոր սահմանադրությունը սոցիալիզմի հաղթանակի հետևանքով ձեռք բերած հաջողությունների օրենսդրական ամրապնդումն էր։

Իր առաջին իսկ հոդվածում սահմանադրությունը ազդարարեց, որ ՍՍՀՄ-ը բանվորների և գյուղացիների սոցիալիստական պետություն է, որի տնտեսական հիմքը ժողովրդական տնտեսության սոցիալիստական սիստեմն է, արտադրության միջոցների սոցիալիստական սեփականությունը։ ՍՍՀՄ-ի քաղաքական հիմքը աշխատավորների դեպուտատների սովետներն են, որոնց և պատկանում է ամբողջ իշխանությունը։

Նոր սահմանադրությունը, որը հիմնված է պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի վրա, ընդգծում է ՍՍՀՄ բոլոր ժողովուրդների կամավոր միավորումը և բոլոր քաղաքացիների իրավահավասարությունը՝ անկախ ազգային ու ռասայական տարբերությունից։

Սահմանադրությունը բոլոր քաղաքացիներին տալիս է աշխատանքի, հանգստի, կրթության, բուժսպասարկումից օգտվելու և թոշակավորվելու իրավունք։

Սահմանադրությունն արգելում է մարդու կողմից մարդու շահագործումը։ Նա հիմնված է «յուրաքանչյուրից ըստ ընդունակությունների, յուրաքանչյուրին ըստ աշխատանքի» սկզբունքի վրա, որը հաշվի առնելով սովետական մարդկանց անձնական ու հասարակական շահերը, խթանում է աշխատողների շահագրգռվածությունը աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրացնելու գործում։

Մեր երկրում ստեղծվեց աշխարհում ամենադեմոկրատական ընտրական սիստեմը, որը սոցիալական ծագման կամ դիրքի, սեռի, ազգային և ռասայական, զբաղմունքի և այլ հատկանիշների ոչ մի սահմանափակում չի ընդունում։ Պետական իշխանության օրգանները վարից վեր ընտրվում են ընդհանուր, ուղղակի ընտրությամբ և գաղտնի քվեարկությամբ։

Սոցիալիզմի հաղթանակը ՍՍՀՄ-ում և նրա անբաժանելի մասը կազմող Սովետական Հայաստանում վճռական նշանակություն ունեցավ ինչպես Հայրենական մեծ պատերազմում պատմական խոշոր հաղթանակ ձեռք բերելու, այնպես էլ մեր երկրում հետպատերազմյան տարիներին կոմունիստական շինարարության ծավալման գործում։

Սովետական իշխանության հաստատումը և սոցիալիզմի կառուցումը մեր երկրում հայրենասիրական վերելք առաջացրին աշխարհով մեկ սփռված սփյուռքահայության մեջ։ Այդ բանի լավագույն ապացույց կարող է ծառայել

նրանց նվիրական ցանկությունը վերադառնալ մայր հայրենիք՝ Սովետական Հայաստան։

Հատորում համառոտ շարադրված է նաև 1920—1940 թվականների սփյուռքահայ կյանքի պատմությունը։

* * *

Հատորը պատրաստել է հեղինակային կոլեկտիվը հետևյալ կազմով.

Աղաբաբյան Ս. Բ., Աղայան Ե. Պ., Բաբայան Լ. Մ., Գալոյան Գ. Ա., Գյոդակյան Գ. Շ., Դալլաքյան Ղ. Մ., Ենգոյան Փ. Ի., Էլչիբեկյան Հ. Մ., Խալաթյան Լ. Ա., Խուդավերդյան Կ. Ս., Կարապետյան Հ. Ս., Հակոբյան Ա. Մ., Հարությունյան Վ. Մ., Ղազախեցյան Վ. Ն., Մելիքսեթյան Հ. Ու., Սարգսյան Մ. Ս., Ստեփանյան Գ. Խ.։

Կարևոր իրադարձությունների ժամանակագրությունը կազմել է Հարությունյան Շ. Ռ.։

Քարտեզները կազմել են Գրգեարյան Հ. Ղ., Երեմյան Ս. Տ., Վալեսյան Լ. Հ.։